

СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ У МОВЛЕННЄВИХ АКТАХ ДОКОРУ ТА ОСУДУ

У статті проведено порівняльний аналіз негативнооцінних мовленнєвих актів докору та осуду й визначено на прикладі сучасного українського політичного дискурсу їхні основні диференційні семантико-прагматичні ознаки.

Ключові слова: докір, осуд, іллокутивні цілі, перлокутивний ефект, політичний дискурс.

Аналіз мовленнєвого акту докору в українському політичному дискурсі становить особливий інтерес у порівнянні зі "спорідненим" мовленнєвим актом осуду, який також є негативно оцінним висловленням, сконцентрованим на вчинках і якостях адресата, які мовець вважає відхиленням від норми – соціальної, моральної, етичної, естетичної тощо. Основою докору, як і основою осуду, є несхвалення, «оскільки несхвалення – це категорія, яка може бути виражена різними способами: від простої констатації певного емоційного негативного стану мовця до прояву афекту – бурхливого вибуху емоцій (образи, обурення і подібних негативних станів)» [6, 92]. Комунікативною метою докору є надання негативно оцінки поведінці адресата та стимулювання зміни його поведінки відповідно до норм і правил спілкування, прийнятих у певному соціумі, і згідно з намірами самого мовця.

Актуальність теми зумовлена загальною тенденцією сучасного мовознавства до дослідження оцінної семантики як одного з важливих об'єктів сучасного політичного дискурсу. Багато вчених приділяє увагу дослідженню негативно оцінних мовленнєвих актів, зокрема Л. Гусліста, Т. Давидова, О. Дерпак, Т. Дубровська, О. Черняк та інші. Але, незважаючи на безсумнівну близькість понять докору та осуду, вони мають різні семантико-прагматичні ознаки. Необхідно розрізняти іллокутивні цілі мовця, що визначають форму і зміст мовленнєвого акту, а також очікування мовця.

Метою статті є аналіз особливостей висловлення докору у порівнянні з близьким мовленнєвим актом осуду та виділення диференційних ознак для розмежування цих актів на матеріалі сучасного українського політичного дискурсу.

Аналіз словникових дефініцій довів, що поняття **докору** й **осуду** мають синонімічну близькість. Зокрема, ці мовленнєві акти споріднює те, що вони вказують на поведінку адресата, яка не відповідає прийнятим у суспільстві нормам. Така поведінка у політичному дискурсі може виникати під впливом розчарування чи образи, відчаю чи роздратування тощо. Наприклад, *«Питання не в тому, що Тимошенко вимагає ексклюзивного ставлення до себе і тут сьогодні вже звучали такі, знаєте репліки, що там десь у Франції якимось судять. Питань нема, Тимошенко не проти суду і Тимошенко не проти того, щоб аргументовано доводити комусь щось. Але те, що відбувалося на слідстві, це не було слідство, те що відбувалося в суді, це не був суд і звичайно ж можна говорити про аргументи з тим, хто хоче тебе почути, а якщо суддя дивиться крізь тебе і не хоче тебе чути, то про які аргументи можна говорити»* («Шустер-LIVE», Перший Національний, 19:00, 24.06.2011). Також підставою для осуду може бути подія, назва якої не фігурує, а відтак і не несе в собі негативної коннотації.

В українському суспільстві існують моральні норми, порушення яких не спричиняє за собою конкретного покарання. Тому в мовленнєвому акті осуду негативну оцінку дають аморальному/неетичному вчинку, при якому мовець, окрім вираження власного ставлення або осуду суспільством взагалі, не має ніякої можливості впливу на того, кого осуджує. Наприклад, *«Насправді, це дуже велика ганьба тому, що нас справді били і насправді я туди бігав для того, щоб вас обороняти і казав: «алё, ти ж депутат!»». І ви сьогодні говорите, що тих треба осудити, а ці герої України. Я перепрошую, мордобій, якщо сьогодні депутатові дозволено бити в обличчя, ломати носи, якщо сьогодні депутатові дозволено бити по голові – струс головного мозку. Скажіть, будь ласка, а чим відрізняються димові шапки від того, що той же*

*міг впасти, по роботі тобто, чи інше?» («Шустер-LIVE», ТРК Україна, 20:20, 24.09.2010). У цій ситуації той, хто говорить, зазнає почуття розчарування та образи (велика ганьба тому, що нас справді били) через аморальну поведінку своїх колег, яка є осудливою і неприпустимою для народних обранців («алё, ти ж депутат!»). У наведеному прикладі можна виділити два мовленнєві акти – осуд (*Я перепрошую, мордобій, якщо сьогодні депутатові дозволено бити в обличчя, ломати носи, якщо сьогодні депутатові дозволено бити по голові – струс головного мозку*) та докір (*І ви сьогодні говорите, що тих треба осудити, а ці герої України*).*

Ще одним параметром, що зближує мовленнєві акти докору та осуду є характер підгрунття оцінки. Так, Т. Стексова наголошує на усвідомленому порушенні певної домовленості між комунікантами [4, 728]. Наприклад, *«Стаття 19 Конституції чітко прописує правовий порядок. Що посадова особа повинна діяти на підставі закону, у спосіб, визначений законом <...>. Ця стаття не передбачає зиск собі, або в інтересах інших осіб. Ця стаття передбачає, що посадова особа на свій розсуд приймає рішення, спричиняє збитки державі або громадянам і не несе відповідальності»* («Свобода слова», ICTV, 23:00, 19.08.2011). Наведений приклад демонструє, як народний депутат осуджує посадову особу, яка порушує наявну домовленість (*посадова особа повинна діяти на підставі закону, у спосіб, визначений законом*), чим спричиняє збитки державі та прикривається від відповідальності Конституцією України.

Як зазначає Т. Графова, осудженими можуть бути лише усвідомлені дії, оскільки засуджувати людей за вроджені вади, які від них не залежать, не можна [3, 83]. Таким чином, однією з особливостей мовленнєвого акту осуду є те, що адресант осуджує свідомо вчинені негативні дії адресата або їх наслідки.

В осуді одна приватна особа, виходячи з власних аксіологічних уявлень про хороше і погане, дає суб'єктивну оцінку негативним діям або недобрим вчинкам певної іншої особи. Наприклад, *«Дивимось Харківські угоди, які...я сподіваюсь, ви теж голосували в Парламенті, як і 250 народних депутатів.*

Харківські угоди, друга стаття цих угод. Там записано, що ті контракти, що підписала Тимошенко, вони лягають в основу домовленостей по Харківським угодам, то може цим 250 народним депутатам сісти поруч з Тимошенко? Тому що, цим своїм голосуванням, висказали, що ці угоди Тимошенко легітимні, всіх влаштовують» («Большая политика», «Интер», 23:25, 09.09.2011). При цьому автор може свідомо допускати той факт, що об'єкт засудження не розділяє його аксіологічних уявлень про хороше і погане. При докорі той, хто говорить, даючи негативну оцінку відповідному вчинку або події, що відбулася, у власне твердження не включає, воно скоріше є побічним нагадуванням, пресуппозицією. На відміну від мовленнєвого акту осуду, це не можна назвати асерцією, оскільки мовець не стверджує, що це погано. Той, кому докоряють, сам повинен зрозуміти, чому його вчинок або дія були розцінені як негативні, погані. Т. Булигіна і А. Шмельов визначають непрямому “квазіасертивного компонента” як одну з диференційних ознак, що розмежовує мовленнєвий акт докору від осуду [2, 53]. Наприклад, «Я хочу сказати, що ледачих думать в Україні багато, але це не докір народу, бо треба створити умови, щоб він міг думать. Хіба він міг навчитися демократії під Австрією, під Польщею, під Росією, у складі Радянського Союзу, де держава була фетишем для всіх, так от треба створити ці умови, щоб люди могли думать, а це треба владу перемістити до людей, поставить під контроль, тоді люди будуть думать про рішення і про формування влади» («Шустер-LIVE», ТРК Україна, 20:20, 24.09.2010).

В мовленнєвих актах **докору** та **осуду** обґрунтованість мовленнєвих дій не відіграє принципово важливої ролі, відносно звинувачення. В мовленнєвому акті осуду той, хто говорить, дає негативну оцінку кому-небудь/чому-небудь, виходячи з власного життєвого досвіду, уявлень про хороше і погане, морально-етичних настанов у цілому: *«Окрім того, що я є захисником Юлії Володимирівни Тимошенко у цій кримінальній справі, я ще маю таке нещастя, я ще народний депутат України. І крім того маю ще одне нещастя, я член Комітету з питань правосуддя і я чув ті абсолютно необґрунтовані і*

необґрунтовані подання Вищої Ради Юстиції про звільнення суддів за порушення присяги за рішення 1997 року, 1998 року» («Шустер-LIVE», Перший Національний, 19:00, 24.06.2011). Адресант, виходячи з власного досвіду, негативно оцінює дії адресата – Вищої Ради Юстиції. Відзначимо, що право докоряти, як і осуджувати, адресант часто делегує собі сам.

За результатами аналізу тлумачення семантики дієслів зі значенням *осуджувати* застосуємо метод семантичних примітивів:

Осудити (хтось зробив поганий вчинок)

Я думаю, що поступати таким чином (говорити) – погано.

Ти знав, що не можна поступати таким чином, але поступаєш/поступив.

Отже, я вважаю, що ти зробив погано, і говорю тобі про це.

Наприклад, той, що говорить, осуджує своїх наслідувачів за виправдальний вирок для осуждених: *«Ви тоді знайшли банду, вибачте, Ви знайшли цю банду міліціонерів, Ви її заарештували, Ви її допитали і з'ясували, що ця банда міліціонерів, 15 чоловік, яку ми теж осудили, непричетна до справи Гонгадзе, нема там нікого» («Шустер-LIVE», Перший Національний, 19:00, 25.03.2011).*

У ситуації осуду М (той, хто говорить), вважає себе носієм наявних у цьому суспільстві норм поведінки, та впевнений, що С (той, хто слухає) свідомо їх порушує, а тому вважає С винним у непорядному вчинку або дії, до яких С має безпосереднє відношення, тому що свідомі та цілеспрямовані дії С порушують ці норми [5, 12]. Таким чином, М в ситуації осуду – це своєрідний суддя моралізатор, а С – порушник порядку, норм і традицій. Наприклад, *«Перша теза – безперечно треба осуджувати всяку спробу в суспільстві переслідувати людей за політичні переконання, друга частина – потрібно і осуджувати політиків, які створюють правопорушення і злочини, і прикриваються політикою» («Шустер-LIVE», Перший Національний, 19:00, 13.05.2011). У мовленнєвому акті осуду семантичне навантаження полягає у вияві несхвального, негативного ставлення, тоді як у докорі – вираження незадоволення з певного приводу.*

На відміну від докору, для осуду не є обов'язковим збіг об'єкта та адресата оцінки. Осуд може бути адресований як конкретній особі, так і позаочі. Наприклад, *«Можна знову-таки на різних ток-шоу багато говорити, але відповідно до постанови про порушення кримінальної справи, відповідно про притягнення в якості обвинуваченої Юлії Володимирівні Тимошенко інкримінують дві речі, все інше це політичні якісь інсинуації»* («Шустер-LIVE», Перший Національний, 19:00, 24.06.2011). Тут адресант, засуджує позаочі тих, хто багато говорить не по справі, тобто за політичні інсинуації, що є порушенням моральних норм, прийнятих в суспільстві. Наприклад, експрем'єр-міністр докоряє ведучому: *«Ні, я просто хочу сказати, якщо ви готуєте передачу в якій ви так грубо обвинувачуйте экс-прем'єр-міністра, як мінімум треба запросити людину для того, щоб вона мала можливість, мала час пояснити свою позицію і тоді це буде логічно чесно, і ви знаєте, що справжня журналістка представляє 2 позиції»* («Шустер-LIVE», Перший Національний, 19:00, 20.05.2011). Мовець докоряє адресатові за те, що той обманює очікування справедливості та прозорості, недотриманням правил чесної журналістики, тому це висловлення є *докором*. Отже, із наведеного прикладу бачимо, що докір спрямований адресатові, а не третій особі, що можливо у випадку осуду.

У мовленнєвому акті осуду автор більшою мірою тяжіє до морально-етичної сфери, що отримує специфічне мовне втілення, тому й оперує категоріями моралі і моральності, наприклад: *«Можна багато говорити про обвинувачення Тимошенко, про те, як там казав один чоловік на телеекрані про те, що треба її посадити довічно. Єдиний нюанс, що відповідно до української Конституції посадити довічно можна особу якщо вона скоїла злочин і цей злочин доведено в незалежному суді і рішення цього суду вступило в законну силу. А до тих пір, будь-яка особа в Україні вважається невинуватою і чи сидіти їй, чи не сидіти, напевно, ми можемо про це думати, але говорити про це і називати людину злочинцем це просто неправильно»* («Шустер-LIVE», Перший Національний, 19:00, 24.06.2011).

Основна тактика мовленнєвого акту осуду в політичному дискурсі утворюється за допомогою експліцитного вираження несхвалення, порівняно з власними позитивними діями, наприклад: *«Арсеній Петрович, я абсолютно поділяю і підтримую тезу, що не можна і не потрібно, і треба осуджувати, коли борються кримінальними методами за політичну діяльність громадянина і переслідують його. Абсолютно підтримую. Але, потрібно так само об'єднатися і боротися з тим, щоб осудити, коли політик прикривається політикою, але проводить кримінальну діяльність»* («Свобода слова», ICTV, 23:00, 19.08.2011).

Ф. Бацевич називає одну з відмінних рис докору від осуду таку, як м'якість форми, способу, манери тощо. В докорі метою адресанта є не приниження чи висміювання когось, а вказівка на те, що мовець розчарований діями адресата, тому докір можна вважати неконфронтативною формою спілкування [1, 162]. Проілюструємо це на прикладах: *«Нажаль, Генеральна прокуратура нас не чує, Печерський районний суд нас не чує, Апеляційний суд нас не чує. Що відбувається в Генеральній прокуратурі, я думаю, що багато людей сьогодні мали можливість в прямому ефірі спостерігати, що відбувалося в Печерському районному суді під час прямої трансляції. То я думаю, що кожен із вас може уявити, що відбувається коли там камер нема і повірте те, що відбувалося сьогодні, це були просто квіточки»* («Шустер-LIVE», Перший Національний, 19:00, 24.06.2011).

«І ми на сьогоднішній день говоримо про те, що напевно щось треба робити з нашою юстицією, щоб повернути довіру до суддів, щоб у нас не було такого питання, що коли ти говориш Печерський суд, то кожен знає, що таке Печерський суд. Треба повертати довіру до системи правосуддя, але це неможливо до тих пір, поки судді самі не відчують, що вони судді, що вони не найманці системи якоїсь, що вони не якісь заангажовані люди, на яких весь час здійснюється тиск і вони про це на кухнях всі говорять. Напевно треба згадати, що вони судді, що у них завдання відправляти правосуддя по відношенню до будь-якого громадянина України» («Шустер-LIVE», Перший

Національний, 19:00, 24.06.2011). Із наведених прикладів видно, що *докір* є не конфліктогеном, а формою несхвалення, яка характерна відчуттям розчарування (*Нажаль, <...> нас не чує*).

Отже, проведений порівняльний аналіз мовленнєвих актів докору і осуду дозволив встановити, що ступінь їх синонімії високий, а тому їх однозначна інтерпретація інколи стає неможливою. Підставами для осуду можуть бути негативні дії або результати діяльності, ідеї чи образ мислення, зовнішній вигляд або предмети, що належать об'єкту оцінки. Однак, кожен з цих мовленнєвих актів має власні диференційні семантико-прагматичні ознаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр “Академія”, 2004. – 344 с.
2. Булыгина Т. В. Оценочные речевые акты извне и изнутри / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев // Логический анализ языка : Язык речевых действий. – М. : Наука, 1994. – С. 49–58.
3. Графова Т.А. Смысловая структура эмотивных предикатов / Т. А. Графова // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. – М.: Наука, 1991. – С. 67 – 99.
4. Стексова Т.И. Упрек / Т. И. Стексова // Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / Под ред. Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е.Н. Ширяева. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 728.
5. Федорова А.Л. Речевая стратегия упрека : лингвокогнитивный подход : на материале немецкого, английского и русского языков : автореф. дис. на получ. науч. степени канд. филол. наук: 10.02.20, 10.02.04. / А. Л. Федорова. – Уфа, 2004. – 16 с.
6. Черняк О. П. Місце мовленнєвого акту осуду серед оцінних мовленнєвих актів / О. П. Черняк // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Серія “Філологічні науки”. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 3. – С. 88–93.

В статті проведено порівняльний аналіз негативнооценочних речевих актів упрека і осудження, на прикладі сучасного українського політичного дискурсу, визначено їх основні диференціальні семантико-прагматичні ознаки.

Ключові слова: упрек, осуждение, иллокутивная цель, перлокутивный эффект, политический дискурс.

In the article a comparative analysis negatively of evaluation vocal acts of reproach and conviction is conducted and certainly on the example of modern Ukrainian political diskurse their basic differential semantic-pragmatic signs.

Keywords: reproach, conviction, illokutive purpose, perlokutive effect, political diskurs.